

Konserwacja

KONSERWACJA I OCHRONA DZIEDZICTWA

Ochrona światowego dziedzictwa kultury, przy zachowaniu całej jej różnorodności, jest ważnym zadaniem społecznym w XXI wieku. Umacniającemu się poczuciu współodpowiedzialności towarzyszy jednak świadomość istnienia wielu konkretnych problemów, dotyczących konserwacji i dokumentacji światowego dziedzictwa, związanych z odmiennością kulturową różnych obszarów oraz różnicami w podejściu do spuścizny kultury. Wśród ważnych celów statutowych Polskiego Instytutu Studiów nad Sztuką Świata znajduje się podejmowanie zarówno teoretycznych, jak i praktycznych zagadnień ochrony i konserwacji materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Także i w tym zakresie Instytut jest bezpośrednim spadkobiercą i kontynuatorem pracy Polskiego Stowarzyszenia Sztuki Orientu, działającego w latach 2002-2011 ([Polskie Stowarzyszenie Sztuki Orientu - Historia \(sztukaorientu.pl\)](http://PolskieStowarzyszenieSztukiOrientu-Historia(sztukaorientu.pl))). Cele statutowe Instytut realizuje na kilku niezależnych, choć powiązanych płaszczyznach, które przedstawiamy poniżej.

PROMOCJA WSPÓŁPRACY MIĘDZYNARODOWEJ W ZAKRESIE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Duga połowa wieku XX i początek kolejnego stulecia przyniosły znaczące postępy w globalnym porozumieniu dotyczącym nowego określenia problematyki ochrony światowego dziedzictwa. Po *Konwencji dotyczącej ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego UNESCO z 1972 roku* powstały takie międzynarodowe dokumenty, jak *Dokument z Nara o Autentyzmie (1994)*, *Deklaracja z Yamato dotycząca zintegrowanego podejścia do ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego (2004)*, *Powszechna Deklaracja UNESCO o Różnorodności Kulturowej (2001)*, *Rekomendacja UNESCO dotycząca ochrony i promocji muzeów, kolekcji, ich różnorodności i roli społecznej (2015)* czy *Zalecenie UNESCO w sprawie zachowania i dostępu do dziedzictwa dokumentacyjnego, w tym dziedzictwa cyfrowego (2015)*. Dokumenty te promują bardziej holistyczne spojrzenie na ochronę dziedzictwa materialnego, dostrzegając jego związki z aspektami niematerialnymi i uwzględniając nie tylko jego kontekst kulturowy, ale także złożone zagadnienia społeczne, związki z otoczeniem i z innymi obiektami. Tradycyjne rozumienie pojęcia „zabytku” zastąpiły szersze definicje obejmujące różnorodność rzeczy lub koncepcji o wartości estetycznej, historycznej, naukowej lub duchowej. Podobnie w definicję instytucji pamięci wpisywane są obecnie nie tylko muzea, archiwa i biblioteki, ale także instytucje badawcze. Opracowane teorie umożliwiają prowadzenie powszechnego dialogu, uwzględniającego różnorodność kulturową na świecie, zachęcając jednocześnie do formułowania dalszych definicji na poziomie poszczególnych krajów lub regionów oraz budowania ich relacji. Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata, jako instytucja badawcza, bazuje w tym względzie na osiągnięciach poprzedzającego go Polskiego Stowarzyszenia Sztuki Orientu (PSSO), starającego się wpisać swoją działalność w tworzenie dialogu międzykulturowego pomiędzy Europą a Azją m.in. w latach 2007-2009 poprzez aktywne uczestnictwo w formułowaniu dokumentów końcowych Spotkań Ministrów Kultury ASEM (Asia - Europe Meeting), które odbywały się we Wrocławiu, Kuala Lumpur (Malezja) oraz Poznaniu. W spotkaniach tych uczestniczyli członkowie Zarządu PSSO. W 2012 roku ze środków Ministerstwa Spraw Zagranicznych, uzyskanych za pośrednictwem Ambasady RP w Hanoi, Instytut przeprowadził w *Hue Monuments Conservation Center* w dawnej stolicy Wietnamu (Hue) warsztaty konserwatorskie w ramach ***Technical Training in Hue for Vietnamese Specialists in the Area***

of Renovation and Conservation of Historic Sites and Objects dla specjalistów z tego kraju. Warsztaty prowadzili dr hab. Weronika Liszewska, dr Jacek Tomaszewski i dr Katarzyna Zapolska. (por. sprawozdanie w Komunikacie Zarządu PISnSS 2012, nr 11, Załącznik IV). Warsztaty były niezwykle okazją do wymiany doświadczeń i dyskusji na temat różnic w podejściu do zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego pomiędzy Europą a azjatyckim krajem Dalekiego Wschodu.

PREZENTACJE I PUBLIKACJE

Wśród statutowych celów Instytutu jest także prezentacja i publikacja teoretycznych i praktycznych zagadnień konserwacji i ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego, z uwzględnieniem jego wartości estetycznych, społecznych i duchowych. Polska jest krajem, którego doświadczenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego mają wyjątkowy charakter. Trudne dzieje kraju, walka o zachowanie tożsamości narodowej, a potem konieczność odbudowy ze zniszczeń wojennych, wpłynęły nie tylko na bogate doświadczenia w ratowaniu dziedzictwa, ale także na powstanie „polskiej szkoły konserwacji”, która była związana ze specyficznymi uwarunkowaniami kulturowymi. Członkowie Instytutu prowadzą prace konserwatorskie i dokumentacyjne w różnych krajach, ale także zajmują się konserwacją i ochroną sztuki pozaeuropejskiej w kolekcjach polskich lub dziedzictwa powstałego na granicy kultur europejskich. Instytut stara się promować i wspierać dokonania polskich konserwatorów.

Od początku istnienia wcześniejszej formacji – Polskiego Stowarzyszenia Sztuki Orientu (PSSO), z którego Instytut się wyłonił – podejmowane były zagadnienia ochrony dziedzictwa – początkowo na cyklicznych *Ogólnopolskich Spotkaniach Historyków Sztuki i Konserwatorów Dzieł Sztuki Orientu* w Toruniu (UMK). Chcielibyśmy w tym miejscu wspomnieć dorobek śp. pani Mirosławy Wojtczak (UMK), która była bodaj pierwszym konserwatorem w Polsce podnoszącym w usystematyzowany sposób problematykę związaną z praktyką konserwacji sztuki azjatyckiej, przede wszystkim na papierze i jedwabiu. W cyklicznych wydawnictwach pokonferencyjnych ukazało się wiele ciekawych publikacji na temat konserwacji dzieł z różnych kultur. Warto także przypomnieć, że zagadnienia ochrony dziedzictwa były także podejmowane przez PSSO przy okazji szerszych konferencji poświęconych różnym regionom, jak np. *Sztuka Japonii* (2007), *Sztuka Chin* (2008) czy *Polska-Chiny. Sztuka i dziedzictwo kulturowe. I Konferencja Polskich i Chińskich Historyków Sztuki* (2009). W 2008 roku odbyła się w Warszawie konferencja dedykowana wyłącznie zagadnieniom konserwatorskim: *Polska Konserwacja w Egipcie i na Bliskim Wschodzie* ([Polska konserwacja w Egipcie i na Bliskim Wschodzie | Nauka w Polsce](#)), która spotkała się z dużym zainteresowaniem środowisk akademickich. Celem tej konferencji był przegląd dotychczasowych i najnowszych osiągnięć przedstawicielei różnych specjalizacji konserwatorskich: konserwacji rzeźby i elementów architektonicznych, malarstwa ściennego, tkaniny oraz zabytków piśmiennictwa. Założeniem było pokazanie merytorycznej i technologicznej złożoności oraz interdyscyplinarności prac związanych z konserwacją. Warto przywołać tę konferencję, gdyż była to pierwsza tego typu okazja do prezentacji na taką skalę działalności osiągnięć polskich konserwatorów zabytków na terenie Egiptu i Bliskiego Wschodu.

Promocja zagadnień ochrony dziedzictwa i problematyki konserwatorskiej była w kolejnych latach kontynuowana przez Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata, była m.in. obecna w trakcie międzynarodowych konferencji organizowanych przez PISnSS poświęconych szerszym zagadnieniom różnych obszarów kulturowych: *The Second International Conference of Polish and Chinese Art – China-Poland, Art and Cultural Heritage* (Tainan 2014) i *The Art of Japan, Japanisms and Polish-Japanese Art Relations* (Kraków 2012). Ponadto w latach 2011-2019 w siedzibie Instytutu odbywały się seminaria, na których obok zagadnień historycznych i kulturoznawczych była także omawiana problematyka konserwatorska, m.in. zabytków etiopskiego piśmiennictwa, zwojów czy

japońskiej laki. Tematyka ochrony oraz badań technologicznych zabytków pojawia się także w periodyku „Art of the Orient”, dedykowanemu szczególnie sztuce obszarów azjatyckich. W roku 2020 Instytut był współorganizatorem wystawy konserwatorskiej średniowiecznych dokumentów pergaminowych z europejskich obszarów granic kulturowych w Muzeum Archidiecezji Warszawskiej w ramach projektu Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych *Archiwa jezuitów kłódzkich*, która także spotkała się z dużym zainteresowaniem. Wystawie towarzyszyła wydana przez PISnSŚ publikacja: Weronika Liszewska (opr.), ***Ochrona konserwatorska średniowiecznych dokumentów z Archiwum Pojoannickiego w Kłodzku. Katalog wystawy, Warszawa - Kłodzko 2020***, ISBN 978-83-956228-1-6.

W 2017 roku Instytut zainicjował nową specjalistyczną serię wydawniczą ***Technologia - Sztuka - Konserwacja / Technology - Art - Conservation***. W ramach serii w 2017 i 2018 roku zostały opublikowane pierwsze dwa tomy:

Vol. 1: Weronika Liszewska, ***New Methods of Leafcasting in the Conservation of Historic Parchments*** (2017), ISBN 978-83-942344-9-2

Tom 2: Jacek Tomaszewski, ***Oprawa książkowa w Polsce 1450-1600. Studium tegumentologiczno-ikonograficzne / Bookbinding in Poland 1450-1600. Bibliographical-Iconographical Study*** (2018), ISBN 978-83-949807-0-2

PROJEKTY BADAWCZE I KONSERWATORSKIE

Jednym z najważniejszych elementów działań Polskiego Instytutu Studiów nad Sztuką Świata w zakresie ochrony dziedzictwa jest realizacja projektów dedykowanych jego konserwacji oraz dokumentacji. Podejmowane są przede wszystkim te działania, które dotyczą zagrożonych zbiorów umiejscowionych na obszarach, będących przedmiotem statutowych zainteresowań Instytutu, w tym także granicznych obszarach współistnienia różnych kultur. Od 2011 roku przedstawiciele Instytutu współorganizowali lub kierowali następującymi projektami, w których została uwzględniona tematyka ochrony dziedzictwa:

W latach 2011-2014 badania kultury i sztuki Etiopii prowadzili z ramienia Instytutu prof. Ewa Balicka-Witakowska oraz dr Jacek Tomaszewski, współpracując ze specjalistami z uniwersytetów w Uppsali, Göteborgu i Toronto. W ramach programu ***Endangered Archives***, finansowanego przez British Library, digitalizowali kościelne i klasztorne księgozbiory w prowincji Tigre. Prowadzili dokumentację fotograficzną malowideł ściennych i obiektów liturgicznych oraz badania tradycyjnych metod produkcji książki rękopiśmiennej i jej opraw. Dzięki projektowi finansowanemu przez Swedish Development Agency (SIDA) zabezpieczali i opracowywali zabytki klasztoru w Däbrä Sahel.

W latach 2015-2017 Instytut współorganizował projekt ***Digitisation and Preservation of the Manuscript Collection at the Monastery of St Saviour in Old Jerusalem***, finansowany przez British Library i umiejscowiony w Jerozolimie. Kierownikiem projektu była prof. Ewa Balicka-Witakowska (Uppsala Universitet; PSSnSŚ), wykonawcami projektu z ramienia Instytutu byli dr hab. Weronika Liszewska i dr Jacek Tomaszewski). Wynikiem projektu jest całkowita digitalizacja i badania konserwatorskie zbioru ponad 500 ksiąg, manuskryptów i zwojów z franciszkańskiego klasztoru Najświętszego Zbawiciela w Jerozolimie (ok. 140 000 kart) od XII do XX wieku w językach: arabskim, armeńskim, etiopskim, hebrajskim, łacińskim, syryjskim i tureckim (<https://eap.bl.uk/project/EAP823>). Szczególną uwagę poświęcono manuskryptom liturgicznym z notacją muzyczną oraz miniaturami i dekoracją malarską. W ramach projektu wykonane zostały także prewencyjne prace konserwatorskie wybranych rękopisów.

(
<https://bibliothecaterraesantae.org/news/393-endangered-archives-programme-823-digitisation-and-preservation-of-the-manuscript-collection-at-the-monastery-of-st-saviour-in-old-jerusalem.html>)

W końcu 1918 roku Instytut został ponownie wybrany do zarządzania międzynarodowym projektem ***Digitisation of the Manuscripts and Documents at the Biblioteca Generale di Terra Santa and the Franciscan Archives in Old Jerusalem: the Second Step***, przyznany prof. Ewie Balickiej-Witakowskiej i dr. Jackowi Tomaszewskiemu (PISnSS) przez British Library, w ramach „Endangered Archives Programme”, finansowanym przez Fundację *Arcadia*. Projekt ma na celu digitalizację, katalogową rejestrację i podstawową konserwację manuskryptów i dokumentów w Bibliotece i Archiwum Franciszkanów w Jerozolimie. Biblioteka Kustodii, funkcjonująca nieprzerwanie od czasu osadzenia klasztoru w XIII wieku, jest regularnie wzbogacana o rękopisy z terenu Izraela i całego Bliskiego Wschodu, pochodzące z różnych klasztorów franciszkańskich. Podczas sesji w lutym 2019 pięcioosobowy zespół koordynowany przez prof. Ewę Balicką-Witakowską oraz dr. Jacka Tomaszewskiego zarejestrował w formie cyfrowej 49 000 stron 138 rękopisów z okresu od IX do XX wieku. Wśród manuskryptów zwracają uwagę cenne fragmenty tekstów koptyjskich, rękopisy arabskie oraz syryjskie, a także łacińskie rękopisy iluminowane.

W 2019 i 2020 roku Instytut współpracował w ramach, wspomnianego już, projektu Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych ***Archiwa jezuitów kłódzkich. Od-nowa - 3***, wspomagając dokumentację oraz stworzenie pierwszego powojennego katalogu najstarszych dokumentów, jakie zachowały się w zbiorach kłódzkich jezuitów. Nieistniejące dotychczas w szerszym obiegu naukowym archiwum jezuitów jest unikatowe w skali międzynarodowej ze względu na niezwykle istotną wartość dla regionów pogranicza kulturowego. W ramach tego projektu w 2019 roku pracami dokumentacyjnymi i konserwacji zostało poddanych 67 dokumentów, stanowiących m.in. spuściznę joannitów na ziemiach kłódzkich. (<http://klodzko.jezuici.pl/archiwum.html>)

W latach 2016-2020 Instytut koordynował ważny projekt badawczy ***Korpus dzieł malarskich Henryka Siemiradzkiego*** w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, którego istotną część była poświęcona zagadnieniom konserwatorskich badań technologicznych. W ramach projektu, realizowanego w latach 2016-2020 przez PISnSS we współpracy z Muzeami Narodowymi w Krakowie i Warszawie oraz Państwową Galerią Tretiakowską w Moskwie, analizę twórczości wybitnego polskiego malarza poszerzono o badania technologiczne jego obrazów, głównie olejnych.

Współczesne możliwości badań obiektów zabytkowych, wykorzystujące techniki z zakresu analizy fizykochemicznej, pozwalają na wgląd w budowę dzieła sztuki, rozpoznanie jego technologii, sposobu wykonania oraz zidentyfikowanie materiałów, z jakich powstał. W połączeniu z wnikliwą analizą wizualną prowadzoną przez specjalistę konserwatora metody te niezwykle wzbogacają wiedzę o zabytku oraz jego twórcy. Poddanie badaniom szeregu prac jednego artysty dostarcza danych na temat jego warsztatu, trybu pracy i procesu twórczego. Rzucają one światło na obszar zwykle pozostający poza zainteresowaniem historyka sztuki, tym samym dopełniając wizerunek samego autora i jego dzieła. W ramach wspomnianego projektu zespoły naukowców-konserwatorów i chemików z Muzeów Narodowych w Krakowie i Warszawie pod kierunkiem dr Dominiki Sarkowicz (MNK) szczegółowo przeanalizowały ponad 90 dzieł pochodzących ze zbiorów muzealnych, kolekcji prywatnych i kościelnych w kraju i zagranicą. Były to zarówno prace o charakterze galeryjno-salonowym, jak i liczne szkice malarskie i malowidła wielkoformatowe, takie jak *Pochodnie Nerona*, *Dirce chrześcijańska*, czy *Kurtyna w Teatrze Miejskim w Krakowie* (obecnie Słowackiego).

Dzięki tak przekrojowym badaniom uzyskano bogatą bazę danych na temat technicznej strony pracy artysty, metod i materiałów, które stosował i efektów, jakie dzięki nim uzyskiwał. W szczególności dotyczy to palety pigmentów, której używał malarz, sposobu ich łączenia w obrazach oraz związanych z tym cech charakterystycznych.

Zastosowanie obrazowania w różnych zakresach promieniowania elektromagnetycznego pozwoliło na ujawnienie wielu tajemnic procesu twórczego prowadzącego do powstania poszczególnych dzieł, w tym zmian koncepcji, ukazując temperament i dynamikę pracy artysty. Niezwykle istotną częścią badań była analiza sposobu opracowania malarskiego, w największym przeciwieństwie stopniu wśród „technicznych” stron dzieła, stanowiącego o niepowtarzalnym i wybitnym charakterze malarstwa Henryka Siemiradzkiego. Zdefiniowano szereg cech typowych dla jego stylu, opisano bogactwo środków artystycznych, którymi posługiwał się malarz, obalając mit wyczelowanych, gładkich warstw malarskich, odnoszący się do twórczości akademików.

Rezultaty badań nie są jedynie dodatkiem, aneksem do całościowego opracowania *oeuvre* autora *Pochodni Nerona*. Ujawnione i opisane elementy procesu tworzenia obrazów oraz cechy techniki malarskiej wnoszą nowe spojrzenie na postawę twórczą artysty i podejście do plastycznej strony dzieła. Ukazują „akademika z przekonania” malującego jednak na własnych zasadach, często dalekich od stereotypowego postrzegania tego rodzaju twórczości. Uzyskana w badaniach obszerna wiedza na temat warsztatu i sposobu pracy Siemiradzkiego umożliwia również prowadzenie analizy porównawczej, niezwykle cennej w kontekście weryfikacji dzieł o niepewnej atrybucji, znacząco wspierając ocenę historyków sztuki.

Efekty prac zostały podsumowane i szczegółowo przedstawione w IV tomie Korpusu ***Warsztat malarski Henryka Siemiradzkiego***, który wciąż czeka na wydanie drukiem.

Serdecznie zapraszamy wszystkich chętnych do współpracy w ramach tworzenia projektów ochrony dziedzictwa, prezentacji i publikacji swoich osiągnięć w ramach konferencji, periodyków oraz serii wydawniczej Instytutu.

Opracowanie: Weronika Liszewska, Jacek Tomaszewski, Dominika Sarkowicz